

9. Кириленко Т.С. Пошук гармонії: емоційні переживання та стани особистості (вчинково-орієнтований підхід): монографія / Т.С. Кириленко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 100 с.
10. Колодзин Б. Как жить после психической травмы [Текст] / Б. Колодзин. – М: Шанс, 1992. – 94 с.
11. Литвиненко С.А. Психологія травми: трансгенераційний та феноменологічний аспекти / С.А. Литвиненко, В.М. Ямницький // Психологія: реальність і перспективи. – 2015. – Вип. 4. – С. 14.
12. Навчально-методичний комплекс до дисципліни «Психологія травмуючих ситуацій». / Упоряд. Т.С. Кириленко. – К., 2013. – С. 43.
13. Обухова Н.О. Соціальний супровід та адаптація сімей дітей вимушених з особливими потребами та дітей-інвалідів вимушених переселенців в нових умовах / Н.О. Обухова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://imidg.ucoz.ua/elgurnal/vyp22/7/obukhova_tezi.pdf.
14. Осухова Н. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях / Н. Осухова. – М. : Академия. – 2007. – 288 с.
15. Профилактика посттравматических стрессовых расстройств: психологические аспекты. Методический пособие / Упор.: Д.Д. Романовська, О.В. Ілашук. – Чернівці : Технодрук, 2014. – 133 с.
16. Психология состояний. Хрестоматия / Составители Т.Н. Васильева, Г.Ш. Габдреева, А.О. Прохоров. – М. : ПЕР СЭ; СПб. : Речь, 2004. – 608 с.
17. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн. : Харвест, 2003. – 976 с.
18. Сьомкіна І.С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями вимушених переселенців: стан та перспективи / І.С. Сьомкіна // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», 2015. – № 11. – С. 102.
19. Тарабрина Н.В. Психология посттравматического стресса: теория и практика / Н.В. Тарабрина. – М. : Институт психологии РАН, 2009. – 296 с.
20. Томчук С.М. Особливості профілактики та корекції посттравматичних стресових станів в учнів загальноосвітніх навчальних закладів / С.М. Томчук // Наука і освіта. – 2014. – № 11. – С. 161.
21. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / З. Фрейд. – СПб. : Питер, 2002. – 384 с.

УДК 316.6

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ СУБКУЛЬТУРИ ЗАСУДЖЕНИХ НА ОСОБИСТІТЬ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ

Настояща У.В., старший викладач
кафедри психології
Академія Державної пенітенціарної служби

У статті наведено теоретичний аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури з проблеми професійного становлення та деформації пенітенціарних службовців, обґрунтовані модель особистості працівника ДКВС і роль субкультури засуджених у професійній деструкції. Проаналізовано чинники і результати деструктивного впливу субкультури на особистість працівника ДКВС.

Ключові слова: професійне становлення пенітенціарних службовців, професійна компетентність, модель особистості працівника ДКВС, професійна деформація, професійна деструкція, субкультура засуджених, механізми соціально-психологічного впливу.

В статье приведен теоретический анализ зарубежной и отечественной литературы по проблеме профессионального становления и деформации пенитенциарных служащих, обоснованы модель личности работника УИС и роль субкультуры осужденных в профессиональной деструкции. Проанализированы факторы и результаты деструктивного влияния субкультуры на личность работника УИС.

Ключевые слова: профессиональное становление пенитенциарных служащих, профессиональная компетентность, модель личности работника УИС, профессиональная деформация, профессиональная деструкция, субкультура осужденных, механизмы социально-психологического воздействия.

Nastoiashcha U.V. THEORETICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE OF SUBCULTURE OF PERSONNEL OF PERSONNEL OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE

The article presents a theoretical analysis of foreign and domestic literature on the problem of the professional formation and deformation of penitentiary employees, the model of the personality of the prison officer and the role of the subculture of convicts in professional destruction are justified. The factors and results of the destructive influence of the subculture on the personality of the MIS employee are analyzed.

Key words: professional formation of penitentiary employees, professional competence, personality model of the prison officer, professional deformation, professional destruction, subculture of convicts, mechanisms of socio-psychological impact.

Постановка проблеми. Багаторічний науковий і практичний досвід зарубіжних та вітчизняних досліджень щодо особливостей професійної підготовки, відбору та специфіки професійної діяльності працівників ДКВС свідчить про наявність у цій сфері проблем, значимість і актуальність яких неможливо перебільшити або переоцінити. Але досі, на жаль, недослідженою залишається міра впливу субкультури засуджених на особистість працівника державної кримінальної служби. Відсутні дані щодо того, чи є вона чинником їх професійних деформацій та деструкцій. Відкритим залишається й питання профілактичних засобів, застосування яких дасть змогу запобігати ситуації кримінального зараження цією субкультурою людей, які, хоч і проходять ретельний відбір перед вступом на посаду, не застраховані ані від наслідків постійного емоційного напруження, ані від специфічності власних посадових обов'язків, ані від деструктивних впливів соціального оточення, з яким працюють. Від вирішення цих питань залежить не тільки психологічне здоров'я працівників ДКВС, але й якість та результат їх професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження становлення професіонала у сучасній психології представлені різними напрямками. Серед них виокремлюється вивчення динамічних особливостей професійної соціалізації (В. Чебишева, В. Шадріков, В. Бодров, Є. Клімов, М. Пряжніков); окремі якості професіонала, включаючи професійні знання й уміння (компетентності), здібності, мотиви, риси особистості, професійно значущі якості (В. Карпов, В. Дружинін, В. Ковальов); закономірностей реалізації пізнавальних функцій у процесі професійної діяльності (А. Філіппов, Д. Ошанін, Ю. Корнілов, Д. Завалішина); становлення професіонала в конкретних видах професії, таких як льотчик, керівник, вчитель, психолог та ін. (Ю. Стрелков, В. Чебишева, О. Борісова, А. Маркова, Л. Мітіна).

Доволі специфічним є професійне становлення працівника Державної кримінально-виконавчої служби та більш значне місце в дослідження сучасних та зарубіжних вчених присвячено проблемі їх професійної деструкції, або професійної деформації (О. Бандурки, В. Беда, С. Безносова, Д. Гарольда, Д. Гріна, Ю. Голика, Є. Додіна, А. Дулова, М. Ібрагімова, К. Злоказова, С. Кабанова, В. Кіотя, Л. Колодкіна, М. Корольчука, М. Костицького, Р. Кузнецова, В. Крайнюка, Х. Лангерока, К. Леонгарда, І. Максимова, Н. Матюхіної, В. Медведєва, Н. Москвіна, В. Олійникова, В. Плішкіна,

В. Плетнікова, В. Погрібної, М. Савчина, О. Синявської, А. Сімковича, Б. Сьєдіна, В. Столбового, О. Столяренко, А. Сухова, С. Раїнкіна, Р. Ратінова, В. Робозерова, А. Роші, Л. Терновського, Ю. Тихомирова, А. Шатохіна, А. Шестак та ін.).

Питання особливостей тюремної субкультури в місцях позбавлення волі, її атрибутивні та регулятивні елементи розглядалися у фундаментальних працях таких визнаних фахівців в галузі кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права: Ю. Антоняна, Н. Барабанова, С. Бородіна, М. Гернета, Я. Гилинського, А. Гурова, А. Долгової, С. Іншакова, Д. Корецького, В. Кудрявцева, С. Лебедева, І. Мацкевича, А. Міхлина, О. Старкова, І. Уварова, І. Шмарова тощо. Проблемні питання тюремної і кримінальної загалом субкультури, її впливу на різні сторони суспільного життя, а також система державної і громадської протидії їй ставали об'єктом вивчення багатьох зарубіжних кримінологів та психологів (К. Blachut, Т. Blomberg, К. Lucken, L. Devon, R. Franzese, D. Hobbs, J. O'Lear, Н. Mannheim).

Проте наявні дослідження були спрямовані більшою мірою на особистість засудженого, а працівник ДКВС, завдяки ретельному профдоброру, вважається особистістю непідвладною зовнішнім впливам. Дослідники не дають відповідь на запитання, в який момент професійного буття виникає ризик професійних деструкцій, які чинники, окрім професійного вигорання, на це впливають, чи є субкультура засуджених, постійне спілкування з ними фактором професійної деформації та як взаємодія з ними впливає на особистість працівників ДКВС.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в дослідженні теоретичних аспектів соціально-психологічного впливу субкультури засуджених на особистість працівників ДКВС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішність професійної діяльності працівників ДКВС суттєво залежить від особливостей, напрямів, рівнів розвитку їх особистості. Значний доробок науковців підтверджує загалом підтверджує тезу про роль особистісних чинників у професійній діяльності особистості. Так, на думку О. Бондарчук, професіоналізм працівника напряму пов'язаний із рівнем особистісного розвитку [5]. Г. Балл вказував на ціннісно-смісловий стрижень особисті як детермінанту її професійної спрямованості [3]. За В. Гордієнко [8], професіонал має бути соціально компетентною, психологічно зрілою

особистістю, яка характеризується високою професійною майстерністю, що визначає її спосіб життя, особливий професійно орієнтований, відповідальний світогляд і почуття приєднання до професійної спільноти.

Та й сам феномен становлення працівника у будь-якій сфері виробництва як професіонала часто пояснюється через особистісні характеристики. Так, професійне становлення працівника постає як процес зміни особистості під впливом соціально-професійної ситуації, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самореалізацію у праці [12]. А. Каганов розглядає професійне становлення як послідовне проходження етапів, що змінюють один одного в рамках навчання у ВНЗ (перехідного, накопичувального і визначального), яке, у свою чергу, завершується на четвертому етапі, в період роботи на конкретному виробництві в обраному виді діяльності [10].

Крім того, професійне становлення дослідники визначають ще як професійну самоактуалізацію (В. Бодров, Є. Клімов, М. Пряжников тощо), професіоналізацію (Т. Міронова), набуття суб'єктності у професійної діяльності (Г. Балл, А. Брушлінський, В. Семиченко, В. Татенко тощо), досягнення професійної компетентності (В. Зарубін, А. Мудрик тощо) тощо.

Отже, саме інтегральні характеристики особистості (наприклад, суб'єктність (суб'єкт-діяльнісний підхід), професійна компетентність (компетентнісний підхід), професіоналізм (діяльнісний підхід)) показано як результат професійного становлення (професіоналізації, професійної самоактуалізації).

Загалом же в сучасній психології досі немає структурованої, повністю розробленої моделі тих особистісних якостей, які є значущими в професійній діяльності працівника ДКВС.

У компетентнісному підході були зроблені спроби виділити види професійних компетенцій пенітенціарних службовців. Виділяють такі компетенції: професійні знання, уміння, навички (Н. Моторова, О. Панова та ін.); комунікативна толерантність, емпатія, самоконтроль (М. Коданева); комунікативні, організаторські компетенції, професійне мислення, мнемічні та атенційні процеси (І. Соломіна); професійна культура (П. Голодов); громадянськість (Е. Заутовська, І. Макеєва та ін.); інформаційна компетентність, що включає в себе потребу у пошуку, оцінці та використанні інформації для власного саморозвитку (О. Трутніна); духовно-моральні компетенції або професійно-ціннісні (Н. Самойлік та ін.).

Ю. Ісмагілов вважає, що модель професійного працівника ДКВС має включати у себе: соціально-політичні якості (патріотизм, толерантність тощо); службово-бойові (честь, гідність, відповідальність, самостійність тощо); професійно-комунікативні якості; професійно-культурні якості (в них автор включає інтерес до суспільних цінностей, вміння організувати культурне дозвілля та виховання ув'язнених); індивідуально-особистісні (прагнення до саморозвитку, професійної самоактуалізації, креативної діяльності тощо) [13].

Ще одна модель професійного працівника пенітенціарної служби включає в себе: кваліфікаційні вимоги (рівень освіти, об'єм знань, професійні навички, досвід тощо), встановлені заборони та обмеження (вік, громадянство тощо), особистісні якості (ініціативність, комунікабельність, надійність, управлінські здібності тощо) та мотиваційні якості (коло професійних та особистісних інтересів, знижена схильність до корупції тощо) [15].

Таким чином, є певні наукові напрацювання щодо набору особистісних якостей, які мають становити психологічну основу формування професіонала у сфері ДКВС.

Узагальнюючи, окреслимо модель особистості працівника ДКВС – професіонала:

Складники моделі	Психологічні індикатори складників
Мотиваційно-ціннісна	Ціннісне ставлення до себе як професіонала, до інших (колеги та засуджених), до професії
Когнітивна	Цілісність образу «Я» професіонала
Афективна	Адекватність самооцінки, зокрема професійної, позитивне ставлення до себе та інших, емпатія, стресостійкість, толерантність щодо оточення
Конативно-регулятивна	Інфернальний локус контролю, рефлексивність, конструктивні стратегії поведінки в конфліктній взаємодії

Толерантність, емпатія, гнучкість, стійкість морально-ціннісної та мотиваційної систем особистості, комунікативна компетентність, стресостійкість, наполегливість у досягненні намічених цілей, від яких залежить характер відносин із представниками субкультури ув'язнених, ефективність впливу на них, успішність власної життєдіяльності – це ті якості, які мають бути сформованими у процесі професійного становлення. І саме за цими параметрами доцільно аналізувати особливості профе-

сійної деформації (професійної деструкції) в процесі реалізації працівником ДКВС своїх професійних функцій.

Сучасні дослідники (С. Безносів, Е. Зеєр, В. Хвостов та ін.) розуміють професійну деформацію як когнітивні зміни, психологічну дезорієнтацію, які розвиваються під дією зовнішніх та внутрішніх факторів професійної діяльності [4; 9; 14]. Крайнім ступенем професійної деформації вважають професійну деградацію.

С. Безносів виділяє психологічні явища, що супроводжують професійну деформацію співробітників виправних установ й установ виконання покарань: погляд на засудженого як на «невиправного»; порушення етичних та посадових норм та інструкцій, девіантна та делінквентна поведінка у позаслужбовий час; зміна цілей діяльності; неадекватний вибір засобів і способів рішення завдань; втрата імунітету і протидії негативним впливам засуджених, звикання й розвиток чутливості до них; втрата професіоналізму, зниження самоконтролю, стереотипізація сприйняття соціального оточення; втрата потреби в інтелектуальному, духовному, освітньому й культурному саморозвитку; деформація ідеалів особистості, перенос службової ролі на позаслужбові взаємини; фізична та вербальна агресія тощо [4].

Таким чином, можемо передбачати, що на особистісному рівні особистості працівника ДКВС професійна деформація включає в себе: у мотиваційно-ціннісній сфері – хиткість моральних цінностей, інверсію загальнолюдських цінностей; у афективній сфері – почуття суб'єктивного неблагополуччя, тривожність, зниження емпатії, стресостійкості, прояви інтолерантності щодо ув'язнених; у когнітивній сфері – суперечливі уявлення про себе як професіонала, про ув'язнених як гідних поваги і підтримки, збіднення лексики; у конативній сфері – безвідповідальність, втрату самоконтролю, звуження потреб та кола інтересів.

Е. Зеєр та інші автори поділяють чинники, що призводять до професійних деструкцій, на три групи: *об'єктивні*, пов'язані із соціально-професійним середовищем: соціально-економічною ситуацією, іміджем і характером професії, професійно-просторовим середовищем; *суб'єктивні*, зумовлені особливостями особистості й характером професійних взаємин; *об'єктивно-суб'єктивні*, створені системою й організацією професійного процесу, професіоналізмом керівників [9].

Інші автори називають й інші чинники професійної деформації працівників виправних установ: особливості контингенту засуджених, ізоляція умов професій-

ної діяльності, низький престиж професії (І. Томаржевська, А. Хвостов, Л. Проценко, В. Мухіна та інші), професійні стереотипи [6], які впливають на оцінку сприйняття, ставлення до оточення, викликаючи «асоціально-перцепцію».

Немає жодних досліджень щодо соціально-психологічного впливу субкультури засуджених на особистість працівника ДКВС, його професійну самореалізацію, адаптацію, деформацію тощо, хоча проблема питання тюремної і кримінальної загалом субкультури, її впливу на різні сторони суспільного життя, а також система державної і громадської протидії їй ставали об'єктом вивчення багатьох зарубіжних та вітчизняних кримінологів та психологів.

Субкультуру засуджених визначають як вид кримінальної субкультури, зумовлений системою впливів держави на засуджених у вигляді позбавлення волі, включаючи створення для них умов відбування покарання і регулювання багатьох сторін їх життєдіяльності з одного боку, з іншого – їх вимушеним прагненням пристосуватися, забезпечити свою безпеку, самоствердитися в співтоваристві собі подібних, де неминуче формується притаманна такому співтовариству система цінностей, понять, звичаїв, що регулюють взаємовідносини між ізольованими від суспільства особами [2].

На думку Ю. Антоняна, В. Верещагіна і Г. Калманова, субкультура засуджених реалізується в неформальних нормах і правилах поведінки, заборонах і приписах, санкціях і заохоченнях, у деяких видах художньої творчості, вона ж закріплює ієрархію середовища, встановлює соціальні ролі. У сукупності все це утворює моральну і психологічну основу буття осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі [1].

Місця позбавлення волі – доволі закритий соціально-психологічний простір і це зумовлює обмін соціально-психологічними впливами між субкультурами засуджених та працівників ДКВС. Отже, нами передбачається, що в таких умовах професійної діяльності вагомим у процесі професіоналізації та особистісного розвитку працівника ДКВС може виявитись той тиск із боку спільноти засуджених, який останні чинять на свідомість працівника, в результаті чого останній як об'єкт впливу добровільно приймає систему внутрішніх смислів спільноти засуджених як його суб'єкта. У цьому контексті предметом нашого подальшого вивчення мають стати особистісні ефекти такого впливу – конкретні зміни в складниках моделі особистості професіонала.

Висновки з проведеного дослідження. Спираючись на аналіз спроб побудувати модель особистості працівника ДКВС, нами виділено такі її складники: мотиваційно-ціннісний, афективний, когнітивний, конативно-регулятивний. Теоретично обґрунтоване положення про те, що процес становлення особистості професіонала у сфері ДКВС часто підлягає впливу цілої системи чинників, що призводять до професійних деструкцій. Показано, що такі чинники переважно пов'язані із соціально-професійним середовищем (соціально-економічною ситуацією, іміджем і характером професії, професійно-просторовим середовищем, зокрема, субкультура засуджених), зумовлені особливостями особистості й характером професійних взаємин, створені системою й організацією професійного процесу, професіоналізмом керівників. Обґрунтовані психологічні індикатори деформації особистісних якостей працівника ДКВС під впливом субкультури засуджених.

На особистісному рівні особистості працівника ДКВС професійна деформація включає в себе: у мотиваційно-ціннісній сфері – хиткість моральних цінностей, інверсію загальнолюдських цінностей; в афективній сфері – почуття суб'єктивного неблагополуччя, тривожність, зниження емпатії, стресостійкості, прояви інтолерантності щодо ув'язнених; у когнітивній сфері – суперечливі уявлення про себе як професіонала, ув'язнених як гідних поваги і підтримки, збіднення лексики; у конативній сфері – безвідповідальність, втрату самоконтролю, звуження потреб та кола інтересів.

Представлені результати аналізу зарубіжних та вітчизняних розробок у сфері професійної самореалізації пенітенціарних працівників, особливостей субкультури засуджених, механізмів соціально-психологічного впливу тощо є початковою ланкою у дослідженні міри та механізмів професійної деформації особистості працівників ДКВС та ролі субкультури засуджених у цьому процесі. Також планується розроблення системи психологічної профілактики деструкцій професійної та особистісної сфери пенітенціарних службовців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонян Ю.М. Тюремная субкультура и нейтрализация ее негативных проявлений / Ю.М. Антонян,

В.А. Верещагин, Г.Б. Калманов // Государство и право. – 1996. – № 10. – С. 72–79.

2. Анфиногенов В.А. Человеческие потребности, интересы и ценности в тюремной субкультуре / В.А. Анфиногенов // Общество и право. – 2014. – № 1(47). – С. 98–101.

3. Балл Г.А. Психология в радиогуманистической перспективе : Избр.труды / Г.А. Балл. – К.: Основа, 2006. – 408 с.

4. Безносков С.П. Профессиональная деформация личности / С.П. Безносков. – СПб.: ООО Издательство «Речь», 2004. – 272 с.

5. Бондарчук О.І. Соціально-психологічні основні особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності : [монографія] / О.І. Бондарчук. – К.: Наук. світ, 2008. – 318 с.

6. Бурькина В.М. Профилактика профессиональной деформации личности сотрудников органов внутренних дел [Методическое пособие] / В.М. Бурькина. – М.: ИМЦ ГУК МВД России, 2004. – 144 с.

7. Волянюк Н.Ю. Профессиональное развитие субъекта деятельности / Н.Ю. Волянюк // Физическое воспитание студентов творческих специальностей. – 2003. – № 2. – С. 37–47.

8. Гордієнко В.І. Розвиток особистості в процесі професіоналізації : професіогенез особистості / В.І. Гордієнко // Психологія праці та професійної підготовки особистості: навч. посібник / за ред. П.С. Перепелиці, В.В. Рибалки. – Хмельницький: ТУП, 2001. – С. 48–67.

9. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов / Э.Ф. Зеер. – 4-е изд., перераб., доп. – М.: Академический Проект: Фонд «Мир», 2006. – 336 с.

10. Каганов А.Б. Рождение специалиста: профессиональное становление студента / А.Б. Каганов. – Минск: Изд-во БГУ, 1983. – 111 с.

11. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.

12. Общая и профессиональная педагогика: Учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Профессиональное обучение»: В 2-х книгах / Под ред. В.Д. Симоненко, М.В. Ретивых. – Брянск: Издательство БГУ, 2003. – Кн. 1. – 174 с.

13. Психологическая модель формирования духовно-нравственных качеств курсантов вузов ФСИН России: [Монография] / Исмаилова Ю.С., Аксенова Г.И. – Рязань: Академия ФСИН России, 2011. – 171 с.

14. Хвостов А., Проценко Л., Мухина В. Сотрудники уголовно-исполнительной системы: экстремальные условия профессии и их следствия // Развитие личности. – 2003. – № 3. – С. 133–144.

15. Шогенова Н.У. Формирование кадрового состава учреждений и органов уголовно-исполнительной системы на основе компетентностного подхода (организационно-правовой аспект) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н.У. Шогенова. – Рязань : АПУ ФСИН России, 2013. – 24 с.